

AETAS

— TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT —

Századközép

OROSZ LÁSZLÓ

Tudomány és politika

TÓTH IMRE

A polgári arisztokrata.

Kánya Kálmán jellemrajza

KUNT GERGELY

„És a bombázások sem izgattak...”

APOR PÉTER

Cigányok tere

BENCSIK PÉTER

Az MDP értelmiségi határozata

és az 1956. őszi „funkcionárius-vita”

REHÁK GÉZA

Fékek és kétségek

a turizmus fejlesztését illetően

24. évf.

2009

2. szám

Bemutatjuk Papp Gyula történészt

Tartalom

Tanulmányok

OROSZ LÁSZLÓ	
Tudomány és politika. Egy habilitációs eljárás háttere (Németország, 1938)	5
TÓTH IMRE	
A polgári arisztokrata. Kánya Kálmán jellemrajza a kezdetektől a miniszteri posztig	23
KUNT GERGELY	
„És a bombázások sem izgattak... legalább egy kis változatosság van.” Gyereknaplók a második világháborúból	44
APOR PÉTER	
Cigányok tere: kísérlet a kommunista romapolitika közép-kelet-európai összehasonlító értelmezésére, 1945–1961	69

Műhely

BENCsik PÉTER	
Az MDP értelmiségi határozata és az 1956. őszi „funkcionárius-vita”..	87
REHÁK GÉZA	
Fékek és kétségek a turizmus fejlesztését illetően a hatvanas évek elején	104

Múltidéző

VARGA E. LÁSZLÓ	
Szovjet–lengyel epizód 1939 szeptemberében. Stefan Brzeszczyński dandártábornok, volt moszkvai lengyel katonai attasé visszaemlékezése	118

Kitekintő

FISLI ÉVA	
Áldozat és regeneráció. A Nagy Háború öröksége a két világháború közötti Kelet-Európában. Konferenciabeszámoló	124
SEBŐK FERENC – TAPOLCAI LÁSZLÓ	
Beszámoló a lengyel medievisták III. kongresszusáról	128

Elmélet és módszer

CORA ZOLTÁN	
Mi a transznacionális történelem?	130
MATTHIAS MIDDELL	
Transznacionális történelem mint transznacionális projekt? Vita-indító (Fordította: Cora Zoltán)	134

HANNES SIEGRIST

A transznacionális történetírás mint kihívás a tudományos történetírás számára (Fordította: Cora Zoltán)	140
--	-----

Határainkon túl

„A történész ... szükségszerűen a szereplők és a nézőközönség közt foglal helyet”. Beszélgetés Papp Gyulával (Az interjút készítette: <i>Bencsik Péter</i>)	145
Papp Gyula műveinek válogatott bibliográfiája	159
PAPP GYULA	
Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon	162

Figyelő

Múzsákban futás (Borgos Anna: <i>Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn, Noran, Budapest, 2007.</i>) LANTOS EDIT	180
Kísérlet a náci Németország közhangulatának rekonstruálására (Aly Götz [Hrsg.]: <i>Volkes Stimme. Skepsis und Führervertrauen im Nationalsozialismus. Fischer TB Verlag, Frankfurt am Main, 2006.</i>) KUNT GERGELY	186
A hűség jutalma? (A soproni németiség kálváriája a második világháború végén) (Krisch András: <i>A soproni németek kitelepítése 1946. Escort Kiadó, Sopron, 2006.</i>) VITÁRI ZSOLT	191
Új értékelés a Volksbundról (Norbert Spannenberger: <i>A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944. Fordította: Doba Dóra. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest, 2005.</i>) VONYÓ JÓZSEF	197
A munkásnők már a spájzban vannak? (Tóth Eszter Zsófia: <i>„Puszi Kádár Jánosnak”. Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.</i>) KOLTAI GÁBOR	203
A közösségtől a közösségtanulmányig (Kovács Éva [szerk.]: <i>Községgtanulmány. Néprajzi Múzeum–PTE–BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007.</i>) BECZE SZABOLCS	208

<i>Számunk szerzői</i>	214
------------------------------	-----

OROSZ LÁSZLÓ

Tudomány és politika

*Egy habilitációs eljárás háttere (Németország, 1938)**

Az elmúlt másfél évtizedben – illeszkedve a német történettudomány kritikus önvizsgálatának folyamatához – mind nagyobb figyelem irányul a német Délkelet-Európa-kutatás kibontakozásában szerepet játszó intézmények és kutatók tevékenységének vizsgálatára, értékelésére. A diszciplína múltjának feltárása és újragondolása során iránymutató jelentőségűnek bizonyult a 42. német történésztalálkozó (Frankfurt/Main, 1998)¹ szellemisége, illetve az ott meghatározott irányvonal, amely különleges hangsúlyt fektet az önmagát a politika szolgálatába állító történetíró szerepére. Az eddigi eredményeket egy Münchenben nemrég (2002) megrendezésre került konferencia foglalta össze,² amelyen – szerepének és jelentőségének megfelelően – különös súlyt és figyelmet szenteltek a munkásságával a német „Südostforschung” emblematikus figurájává emelkedő Fritz Valjavec tevékenységének is. Valjavec szerepére, magyarországi kapcsolatrendszerére és a két világháború közötti történetírásunkra gyakorolt hatására a hazai szakirodalom (a ’30-as, ’40-es évek intenzív diskurzusát követően) az elmúlt évtizedben figyelt föl újra.³ A jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy Valjavec habilitációs eljárását végigkísérve betekintést nyújtson azokba az elvárásokba, amelyeknek meg kellett felelnie egy a nemzetiszocialista egyetemi élet közegében érvényesülést kereső német történésznek. Különösen tanulságos az az ellentmondás, hogy míg Valjavec habilitációs munkaként benyújtott hatalmas opusát (*Der deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns*⁴) hazájában egyesek épp a politikailag nem eléggé tudatos és erőteljes szóhasználat miatt bírálták, addig azt Magyarországon mindig is a „kultúrnacionalizmus megnyilvánulásának”, a német expanziós törekvések tudományos alátámasztásának tekintették.⁵

* A tanulmány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

¹ Schulze, Winfried – Oexle, Otto Gerhard (Hrsg.): *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*. Frankfurt/Main, 1999.

² Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (Hrsg.): *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen-Inhalte-Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München.)* München, 2004. (Südosteuropäische Arbeiten, 119.)

³ Tilkovszky Loránt: *Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944)*. Századok, 127. (1993) 5–6. sz. 601–649.; Orosz László: *Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás*. Századok, 135. (2001) 3. sz. 635–648.; Orosz László: *Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközőpontjában. A két világháború közötti tudománypolitika Fritz Valjavec és Mályusz Elemér kapcsolatában*. Századok, 137. (2003) 1. sz. 43–99. E sorok írója nemrégiben megvédett doktori disszertációját is Valjavec magyarországi kapcsolatrendszerének szentelte.

⁴ Megjelent: München: Verlag Max Schick, 1940. (Südosteuropäische Arbeiten, 21.)

⁵ Alapkonceptióját tekintve a mű a „völkisch” terminológiához alkalmazkodva a „kultúrlejtő” (*Kulturgefälle*) kifejezéssel operált. Ennek használói Európa területén egy általános nyugat–keleti irá-

A bánati gyökerű Fritz Valjavec (1909–1960), a németiség délkelet-európai kultúrkapcsolatait kutató történész, a müncheni *Südost-Institut* emblematis munkatársa és a *Südost-Forschungen* című intézeti periodika életre hívója, a két világháború közötti időszakban élénk tudományos kapcsolatrendszerrel ápolta Magyarországgal. A pusztán munkakapcsolaton túlmenően azonban szorosabb szálak is fűzték őt az ország történéssz-közéletéhez: történeti látásmódjának első mélyebb rétegét még a húszas évek Budapestjén – diákévei során – szívta magába; a habilitációs munkájában megjelenő „közeli délkelet” geopolitikai térségként kezelése pedig csöppet sem állt ellentmondásban a Kárpát-medence történeti egységét valló magyar felfogással. Ezen alapokra azonban a müncheni egyetemi évek, illetve a németországi letelepedés és a politikai aktivizálódás hozadékeként idővel újabb rétegek és a magyar történeti gondolkodásmódhoz képest megváltozott prioritások rakódtak. Kétségtelen, hogy a hivatalos magyar történeti felfogáshoz fűződő viszonyát sokkal inkább ez utóbbi tényezők alakították, mint a gyökerek, vagyis az előképzettség, illetve a történeti, majd a csonka Magyarországon eltöltött identitásalapozó ifjúkori évek.

A sajátosan magyar szemléletmódú kutatás közegeiből a '30-as évek közepén kiszakadva s a folyamatokat immáron más koordináták között vizsgálva következett be Valjavec látásmódjában a minőségi változás: a kárpát-medencei németiség vizsgálata során *Deutsch-Ungartum* helyett immáron *Südostdeutschtumot* látott maga előtt. Szakmai felkészültségét össznémet nemzeti célok érdekében mozgósítva csatlakozott „*völkisch*” szemléletű kollégái és mentorai felismeréséhez, miszerint a szétesett történeti Magyarország utódállamaiban rekedt német kisebbségek életben tartása és megerősítése céljából a történettudományt a politika eszközévé kell tenni, s segítségével a térségben élő németiség törést szenvedett „Hungarus”-identitása helyére a nagy és egységes német néphez tartozás tudatát kell állítani, mégpedig a legkézenfekvőbb eszköz, a németiség – új határokkal nem törődő – összetartozását zászlajára tűző népközösségi elv alkalmazásával. Ez lett végeredményben az az új alap, melyet a két világháború közötti magyar történettudomány nem akceptálhatott, hisz ez az ún. Szent István-i állameszmével, azaz a nem magyar etnikumok („politikai magyar nemzet”-ként történő) együttélését hirdető hivatalos magyar állameszmével élesen szemben állt. A magyar történetírás tehát *ab ovo* hadüzenetnek tekintette mind a kisantant államok, mind Németország részéről az effajta megközelítést. Valjavec felvállalt irányvonala, illetve ennek magyarországi fogadtatása tehát ideológiailag predesztinált, tudományosan fundált konfliktus volt két egymással kibékíthetetlen történeti látásmód között. Ennek megfelelően a '30-as évektől kezdve Valjavec már nem pusztán az ismereteit megalapozó, ám mostanra túlhaladott korai impulzust látta a magyar történettudományban, hanem Németország „harcoló tudományának” képviselőjeként (olykor személyes megtámadtatásait is viszonzva) küldetést teljesített, amikor kiterjedt kapcsolatrendszerén keresztül a „*divide et impera*” politikáját folytatta a magyar tudósokkal szemben, továbbá lapjában tu-

nyú kultúrlejtő meglétével modellezték a kultúrkapcsolatok terén kimutatható transzferfolyamatot, mindig hangsúlyozva, hogy természetesen Nyugat-Európa jelenti a „kultúrfennsík”-ot. Valjavec egyenesen a „német kultúrlejtő” kifejezést alkalmazta, s a két ország között kulturális téren tapasztalható vitathatatlan minőségi különbség kontraszt-érzetét felnagyítandó, a „német kultúrfőlény” ellenpólusaként a „magyarság kultúrpasszivitását” hangsúlyozta. Monumentális műve utolsó oldalán pedig konklúzióként azt állapítja meg, hogy a magyarság szellemi állása a térség többi népességével szemben lényegileg abban áll, hogy a német kulturális ösztönzéseket továbbadja és közvetíti.

datosan helyt adott a magyar szakmai köröket előre láthatóan borzoló írásoknak, s maga is fáradhatatlanul publikálva állta a leghevesebb tudományos támadásokat is.⁶

Az ily módon kialakuló tudományos polémia hozta magával azt az új szerepkört, melyet Valjavec (meglátva a benne rejlő lehetőségeket) az elkövetkező években tudatosan magára öltött, s melynek kereteit messzemenően kitölteni igyekezett: a „*kämpfende Wissenschaft*” részeként elkötelezett és a németiség céljaiért küzdeni képes tudós archetipusát. Ebben az értelemben és ezzel a motivációval Valjavec is a két világháború közt felemelkedő „*völkisch*” történetírás követőjévé szegődött, amely aztán az ideológiai rokonulás következtében hamar megtalálta a közös nevezőt, s így az átjárást a nemzetiszocialista tudománypolitika lobogójához. Világosan kell azonban látni a különbséget a hithű, elkötelezett nácik és a délkelet-európai német népcsoportja iránt feltétel nélkül lojális s a náci háttérrel ennek érdekében felhasználó Valjavec szemlélete és motivációi között. Ezen még az sem változtat, hogy a lendületesen futó szekérre fölülve saját karrierje gyors kiépítésének lehetőségét is remélhette. Jól ismert eljárás volt ez 1945 előtt és az után is. Ám hogy e szövetség törekény volt (még ha az adott politikai helyzetben egyedül reményekkel kecsegtető is), az tényekkel támasztható alá. Munkába állását követően, a '30-as évek közepétől a *Südost-Institut* általa újjáprofilizott tevékenységében vezérfonalként ismerhető fel azon törekvése, hogy az évtized első felében világosan tetten érhető tisztán politikai irányvonalhoz képest megváltozott prioritások alapján, s persze a lehetőségek és a szűkre szabott mozgástér függvényében, de azért szakmai-tudományos arculatot építsen ki az intézmény. Ezt a modern szakirodalom, az intézeti utódok értékelése sem igen vitatja.⁷ Másrészt az is tény, hogy saját boldogulása és a hierarchiában való előmenetele, valamint önnön, a népcsoportja számára biztosítandó hasznossága céljából Valjavec már 1933-ban csatlakozott az NSDAP-hez,⁸ sőt az SS-hez is,⁹ utóbbiból azonban a várható konzekvenciák ellenére hamarosan ki is lépett.¹⁰ Márpedig az SS elhagyása, annak tisztázatlan motivációja s egyáltalán maga a tény komoly nehézségeket jelentett számára habilitációs eljárása során...

*

Valjavec szakmai előmenetelének fontos állomását jelentette habilitációs eljárásának megindítása. Az erre vonatkozó kérvényt 1937. január 19-én nyújtotta be a müncheni egyetem bölcsészkarának dékáni hivatalába.¹¹ A kézírásos, rövid fogalmazvány az ehhez kapcsolódó szokásos ügymenet hivatalos nyitánya kívánt lenni, hogy aztán minél gyorsabban kezdetét vehesse a tényleges szakmai munka. Nem így történt, amiben jelentős része volt a Valjavec

⁶ A Valjavecet a magyar tudományosság felől érő heves kritikák kapcsán lásd: Orosz: *Népiségtudás*, 62–65., illetve 81–86.

⁷ Vö. Nehring, Karl: *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfű Gyula 1934–1936*. Südost-Forschungen, 50. (1991) 1–30., 4., 7.

⁸ Bundesarchiv Berlin [a továbbiakban: BArch B], (ehem. BDC), NSDAP-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 5. 1909.

⁹ BArch B, R 4901/13279, Hochschullehrerkartei: Karte Valjavec; Bundesarchiv Koblenz [a továbbiakban: BArch K], R 73/15320. Nr. Val 1/01/1. *Anhang zum Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium der Notgemeinschaft*. Utóbbi szerint 1933 júliusa óta tagja az SS-nek (illetve ezt megelőzően, áprilistól az SA-nak), fokozata: SS-Mann. Az adatlap 1934. IX. 20-i keltezésű, ekkor tehát még érvényben volt SS-tagsága. Kilépése 1935-re tehető, minden bizonnyal ez játszhatott közre az elkötelezett nemzetiszocialista Karl Haushoferrel való viszonya megromlásában s végső soron első munkahelyéről, a *Deutsche Akademie*-től történt kilépésében.

¹⁰ Ludwig-Maximilian-Universität München. Universitätsarchiv. [a továbbiakban: UAM], O-VII-349 (Valjavec), Wilhelm von Kloeber – SS Gruppenführer Wolff. München, 1937. V. 4.

¹¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Antrag auf Zulassung zur Habilitation.

mentorát, von Müller professzort¹² a dékáni székben követő Walther Wüst¹³ körülményes óvatosságának, mellyel az egész processzus elindítása előtt alaposan lekáderezte a jelöltet, nehogy bármilyen jellegű politikai aggály merülhessen fel a későbbiek során, ami aztán a karra és személyesen órá visszaüthet.

A politikai háttér-információk beszerzésének feladatát (természetesen csupán egy informális beszélgetés során, melynek írásos nyoma nem maradt) nemzetiszocialista párttársára, a kar Történeti Szemináriumának megbízott előadójára, Wilhelm von Kloeberre¹⁴ bízta. Kloeber már 1937. április 24-én jelentette, hogy az SD (*Sicherheitsdienst*) valóban őriz egy aktát Valjavecről. A rendelkezések értelmében azonban sem a dékán, sem egy megbízottja nem nyerhetett betekintést az iratokba, erre csupán a „*Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund*” (NSDDB) helyi vezetője volt jogosult.¹⁵ A dékán a téma kényes mivoltából adódóan bizalmassá minősített levélben fordult az NSDDB illetékeséhez, akit az iratok áttanulmányozását követően állásfoglalásra kért.¹⁶ Időközben az informálódást rendkívüli buzgalommal végző Kloeber újra jelentkezett, s hogy hírforrásairól is tájékoztassa a kar vezetőjét, mellékelte két levelének másolatát, melyeket a birodalmi SS-vezető főadjutánsának, illetve a *Deutsche Akademie*¹⁷ korábbi ügyvezetőjének írt.¹⁸ A két személy,

¹² Karl Alexander von Müller (1882–1964), történész, az egyik első Cecil-Rhodes-ösztöndíjas Oxfordban. 1914–1933 között a *Südostdeutsche Monatshefte* társkiadója, 1935–1945 között a *Historische Zeitschrift* kiadója. 1930-tól 1936-ig a müncheni *Südost-Institut* vezetője, innen emelkedett a Bajor Tudományos Akadémia elnökévé (1936–1944). A müncheni egyetemen Valjavec tanára, majd doktori témavezetője, 1935 őszétől pedig főnöke a *Südost-Institut*nál. 1945-ben kényszerszabadságot. Emlékezései három kötetben jelentek meg (1951–1966).

¹³ Walther Wüst (1901–1993), nyelvész. 1926-ban habilitált Münchenben (indoárja filológia), ahol előbb rendkívüli, majd rendes professzori státuszt kapott (1935, árja kultúr- és nyelvtudomány). 1935–1941 között a bölcsészkar dékánya, 1941–1945 között az egyetem rektora. 1933-tól az NSDAP, 1937-től az SS tagja, 1942-ben SS-Oberführer. 1937–1939 között az „*SS-Forschungsgemeinschaft 'Ahnenerbe'*” elnöke. 1940-ben a bajor kultuszminisztérium nyomására a Bajor Tudományos Akadémia rendes tagja lett, 1944/1945-ben a „*Reichsdozentenführung*” vezető testületének tagja. 1945–1948 között internáltak.

¹⁴ Wilhelm von Kloeber (1906–1960), történész. Egyetemistaként a történelmen kívül filozófiát, német filológiát, földrajzot és jogtudományt is tanult. 1932-ben doktorált Münchenben (*Die deutsche Frage 1859 bis 1871 in großdeutscher und antiliberaler Beurteilung*) a Walter Frankot és Valjavecet is felkaroló Karl Alexander von Müllernél. 1933–1945 között a müncheni egyetem megbízott előadója (*Lehrbeauftragter*). 1929 óta NSDAP- és SA-tag. 1934-től a „*Hochschulkommission der NSDAP*” tagja, 1935-től a „*Hauptstelle Weltanschauliche Schulung des Hauptamtes für Beamte in der Reichsleitung der NSDAP*” vezetője. 1945 után a megszálló hatalmak előadói megbízását visszavonták.

¹⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Kloeber – Wüst. München, 1937. IV. 24. A *Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund* (NSDDB, illetve *NS-Dozentenbund*) az NSDAP tagszervezeteként jött létre 1935-ben. Elődszervezete az 1927-ben létrehozott *Nationalsozialistischer Lehrerbund* volt, mely az oktatás-nevelés területén tevékenykedőket tömörítette az alapfokútól egészen a felsőfokú képzésig, a nemzetiszocialista világnézet terjesztésének szándékával. E szervezetből vált ki és önállósult az *NS-Dozentenbund*, tevékenységében immáron a felsőoktatásra koncentrálna. Elsődleges célja volt a nemzetiszocialista befolyás növelése az egyetemeken, valamint a felsőoktatási dolgozók politikai kontrollja, különösen a kinevezések, illetve állásbetöltések terén. 1938-ban a felsőoktatásban dolgozók nagyjából egynegyedét tömörítette. A szellem- és orvostudományok területén oktatók feltűnően fölültreprezentáltak voltak benne.

¹⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wüst – Walter Schultze. München, 1937. IV. 30.

¹⁷ A *Deutsche Akademie in München* 1925. május 5-én jött létre a külföldi németiség tudományos kutatásának és ápolásának céljával. A szervezethez lásd: Siebert, Erich: *Die Rolle der Kultur- und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugosla-*

illetve általuk a nyomozás két szála ugyanazon pontban fut össze, nevezetesen Valjavec életének arra az időszakára kíváncsi, amikor a *Südost-Institut*hoz kerülését megelőzően tisztázatlan körülmények között otthagyta a *Deutsche Akademie*t. A távozás személyes okokkal magyarázható, ugyanis az intézmény vezetőjével, Karl Haushoferrel¹⁹ érezhetően megromlott kapcsolatuk. A viszony elmérgesedése kapcsán Kloeber okkal feltételezte, hogy abban szerepet játszhatott az, hogy Valjavec elhagyta az SS kötelékét, mint írja, „...Valjavec, aki 1933 után rövid ideig az SS tagja volt, abból újra kivált vagy kizárták”.²⁰ Ennek körülményei valóban gyanúra, adott esetben Valjavec személyének kikezdésére teremtettek lehetőséget. Valjavec a '30-as évek közepétől kezdve egyetlen általa kitöltött adatlapon vagy személyi íven sem számolt be arról, hogy 1933-ban az NSDAP mellett az SS-be is belépett. A kádervizsgálatot tartók szemében „gyanússá vált” életszakaszát megelőzően, 1934 szeptemberéből viszont van bizonyítható adat erre, amikor a *Notgemeinschaft*nál tudományos ösztöndíjért pályázott.²¹ Az SS-tagságtól való megválása tehát 1935-re tehető, s a legfelsőbb NSDAP-körökhöz igen közeli kapcsolatot ápoló s egyébként „ős-nemzetiszocialista” Haushofer neheztelese nyilván ezzel a lépésével függött össze. Kloeber a probléma rövidre zárása érdekében tehát mindkét érintett oldal, az SS és az egykori munkahely, a *Deutsche Akademie* irányában is informálódni kezdett, s ily módon arra is választ várt, „vajon Dr. Valjavec politikai beállítottsága és jelleme alapján alkalmas-e arra, hogy egy német egyetemen oktatói állásba kerüljön”.²²

Időközben azonban a bizalmas vizsgálódásoknak híre ment, ami nemcsak a dékánt érintette igen kellemetlenül, de a felszín alatti aknamunkának is hamar véget vetett. A már egyetemistaként kiépített s azóta is gondosan ápoltt nemzetiszocialista kapcsolatok most meghozták gyümölcsüket Valjavec számára. Befolyásos, erős érdekérvényesítő erővel bíró támogatóra lelt a „*Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund*” (NSDStB) helyi funk-

wien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938–1944. Berlin/Ost (Diss.), 1971. 322–335.; Luther, Tamm: *Volkskumpolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslanddeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten*. Stuttgart, 2004. 55–56.; Taferner, Anton: *Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München, 1974. 68–73.

¹⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Kloeber – Wüst. München, 1937. V. 4.

¹⁹ Karl Haushofer (1869–1946), geográfus, „a német geopolitika megalapítója”. Katonai karriert követően 1913-ban doktorált, 1919-ben habilitált Münchenben, ahol 1921-től egyetemi tanár. 1934–1937 között a *Deutsche Akademie* elnöke, 1938–1941 közt a *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* elnöke. A „*Zeitschrift für Geopolitik*” kiadója (1924–1944). Már a '20-as évek óta jelentős befolyást gyakorolt az NSDAP politikájára, a „*Lebensraum*”-fogalom elterjesztője. Befolyása 1941-től visszaesett, miután tanítványa és barátja, Rudolf Hess Angliába menekült. Öngyilkos lett.

²⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Kloeber – SS Gruppenführer Wolff. München, 1937. V. 4.

²¹ BArch K, R 73/15320. Nr. Val 1/01/1. *Anhang zum Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium der Notgemeinschaft*. A szóban forgó intézményt a német tudományos kutatások támogatása céljából 1920-ban hozták létre *Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft* néven, egyebek mellett a neves kultúrpolitikus és tudományszervező, Friedrich Schmidt-Ott kezdeményezésére. Nevét 1929-ben *Deutsche Gemeinschaft zur Erhaltung und Förderung der Forschung* alakra változtatták, általánosan *Forschungsgemeinschaft*ként volt használatos. A nemzetiszocialisták által *gleichschaltolt* szervezetet a II. világháború után újjáalakították (1949), majd a tudánypolitikai céllal vele párhuzamosan létrehozott *Deutscher Forschungsrat*tal fuzionált, s 1951 óta működik *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (DFG) néven.

²² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Kloeber – Fehn (*Deutsche Akademie*). München, 1937. V. 4.

cionáriusai körében, köztük is elsősorban Franz Ronneberger²³ személyében. Az NSDStB minden követ megmozgatott, hogy eltávolítsa Valjavec útjából az adminisztratív akadályokat. Először a fő gáncsokodót, Kloeber vették össze. Ronneberger 1937. április 21-én letaglózó erejű levelet írt neki. Ebben mint a *Studentenbund* külhivatalának vezetője felháborodottan konstataulta Kloeber Valjavecvel szemben tanúsított magatartását: „Személy szerint sajnálom, hogy az esetből a következő tanulságot kell levonnom: Az Ön számára ismeretes, hogy Dr. Valjavec egyike a legjobb és legrégebbi munkatársaimnak, akivel évek óta a legnagyobb egyetértésben vagyunk. Továbbá az is ismeretes Ön előtt, hogy az egész délkeleti munkám során számítok Dr. Valjavecre mint tudományos tanácsadóra, s minden ez idáig ellene irányult vádaskodással szemben a leghatározottabban védekezem. Az Ön Dr. Valjavecvel szembeni eljárásában nem tudok mást látni, mint munkatársaim egyikének durva megsértését, amely ezért bizonyos értelemben énám is visszahullik. Így tehát az Ön és a külhivatal között fennálló együttműködést a magam részéről felbontottnak tekintem. Kiváltképp föl kell mentsem az Ausztria-munkaközösség vezetése alól.”²⁴

Hasonló értelmű és hasonló stílusban tolmácsolt levélben „kérte ki magának” a Valjavecvel szembeni eljárást a „*Studentenführung in der Gauleitung München-Oberbayern*”, illetve személy szerint maga a „*Gaustudentenführer*”, aki 1937. május 18-án kelt, Kloebernek címzett levelében „nyomatékosan aláhúzza” Ronneberger korábbi levelének tartalmát, továbbá a dékánal folytatott megbeszélése alapján Kloeber azon kijelentését is „légből kapottnak” nyilvánítja, miszerint őt megbízták azzal, hogy tájékozódjon Valjavec politikai megbízhatóságával kapcsolatban. Ezek után – folytatja – helyénvalónak tűnik számára, hogy „*Kamerad Ronneberger*” a vele fennálló munkaközösséget megszüntette. Ami egyéb-iránt Kloeber vizsgálatainak érdemi részét illeti, azzal kapcsolatban siet leszögezni, hogy Valjavec személyét ők is a legalaposabban megvizsgálták, majd hozzátette: „Tarthatatlan, hogy Ön minden alapot nélkülözve szabotálja Dr. Valjavec munkáját, csupán azért, mert az talán Önnek nem jön épp jól. Ha Ön a szükséges lépéseket nem teszi meg annak érdekében, hogy személyesen elnézést kérjen Dr. Valjavectól, kénytelen leszek Valjavec párttárs érdekében *Gaustudentenführer*ként még nyomatékosabban állást foglalni.”²⁵ S hogy a hálátlan szerepkörében megalázott Kloeber esetéből az egész kar számára nyilvánvaló legyen az NSDStB állásfoglalása s ugyanakkor döntéshozó pozíciója, a kíméletlen hangú levelet a címzett mellett megküldték a bölcsészkar dékánjának, Wüstnek, az egyetem rektorának, az egyetemen működő *NS-Dozentenbund* vezetőjének és a *Gaudozentenbund* vezetőjének is.

A kínos eset által vetett hullámok elérték a dékánt is, aki a számára mellékelt levélmásolat kíséretében a „*Studentenführung*” neki címzett feddő sorait is megkapta. A levélben a „*Gaustudentenführer*” nyomatékosan felszólítja, hogy „...végre intézkedjen már, hogy tiszta víz kerüljön a pohárba, s hogy Dr. Valjavec, akinek kitűnő felkészültségét és munkáját becsülöm, és akinek teljesítményéről magam győződtem meg, politikailag semmi kivétlenialót nem találva, immár az Ön részéről is támogatásra találjon. [...] Egyidejűleg azon ké-

²³ Franz Ronneberger (1913–1999), jogász, politológus. 1944–1945 között a bécsi *Hochschule für Welthandel*, 1952-től a gelsenkircheni *Verwaltung- und Wirtschaftsakademie* tanára, 1960 óta egyetemi magántanár Münsterben, illetve egyidejűleg a bielefeldi *Pädagogische Hochschule* professzora, majd az erlangeni egyetem politológia professzora. A *Südosteuropa-Gesellschaft*, a *Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde*, a *Deutsche Gesellschaft für Publizistik und Zeitungswissenschaft* stb. tagja. Az NSDStB, vagyis a nemzetiszocialista egyetemi hallgatók szövetsége (1926–1945) kapcsán lásd: http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44777.

²⁴ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Ronneberger – Kloeber. München, 1937. IV. 21.

²⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Gaustudentenführer – Kloeber. München, 1937. V. 18.

résemet is kifejezem, hogy ezt a habilitációs munkát, amely immár hónapok óta Ön előtt hever, végre vizsgálják meg, mivel komoly érdekünk fűződik ahhoz, hogy Dr. Valjavecet továbbra is megtartsuk munkánkban és a *Südost-Institut*nak.”²⁶ Maga a dékán is nyomatékos intést kapott tehát, hogy ne akadékoskodjon már tovább, engedje végre keresztül az ügyet, sőt esetleges passzivitás helyett maga is képviselje az eljárásban érdekelt professzorok előtt a jelölt érdekeit. A jelölt érdekei pedig a gyors ügymenet biztosítása mellett azt is megkívánták, hogy a vele és munkájával kapcsolatban személyes sértettség folytán nyilvánvalóan ellenséges feleket a processzusból kikapcsolják. Így az – imént említett – levél a már felsoroltakon túl azt a kifejezett igényt is megfogalmazta, hogy személy szerint Dr. Kloeber „semmi esetre se” vegyen részt Valjavec munkájának elbírálásában, hanem csupán „pártatlan docensek” kapjanak szerepet abban.

Tekintélyét és pozícióját megóvandó, az őt rendkívül kínosan érintő levelet meg sem várva, Wüst már a nyomozási ügy szárnyra kelése idejében hamar megpróbálta leinteni túlbuzgó mamelukját. 1937. május 10-én Kloeberhez intézett levelében határozottan megkérte, hogy „kérdőzködésedet némileg kevésbé feltűnően végezd és ne mindig a »bölcsészkar dékánjának megbízásából« utalás kíséretében, hisz valójában én semmiféle formális írásos felhatalmazást nem adtam, illetve hivatalos eljárást nem indítottam, csupán kötetlenül kértelek Téged, hogy Dr. Valjavecről feltűnés nélkül informálódj, mivel Te a külföldi és határ menti németiséggel foglalkozó megbízott előadóként közvetlenül érintkezel ezekkel a dolgokkal. A vaklármá a dolog nyugodt lebonyolítását veszélyezteti.”²⁷ A levél, amellet hogy tudomást szerzünk belőle Kloeber Valjavec iránti engesztelhetetlen ellenszenvének okáról (vagyis a hasonló munkaterületen dolgozó tehetséges konkurens iránt érzett féltékenységről), azért is különösen tanulságos, mert világosan megmutatja a Kloeberhez hasonlóan népszerűtlen feladatokra vállalkozó (s erkölcsileg megbízójuk szemében sem éppen megbecsült) személyek lehetséges sorsát: azt, hogy egy adott pillanatban könnyen letagadhatóvá válnak a megbízás körülményei, és ilyenkor már senki sem áll ki a magára maradt informátor oldalán. A müncheni egyetem archívumában őrzött vonatkozó dossziében az ügy záróakkordjaként még egy irat található, amely ugyan anonim, ám a körülményekből és a benne foglaltakból könnyen azonosítható a dékán feljegyzése a botrányos történet befejeződéséről. Eszerint a kínos felsülését a külvilág előtt rendkívül nehezen viselő Kloeber, a ráosztott szerepkör kapcsán szemét felnyitó dékáni levél és a „*Studentenschaft*” két prominens személyiségének lesújtó állásfoglalása kézhezvételét követően 1937. május 22-én a titkárnőt is félresöpörve berontott a dékáni irodába. Egy pontosan nem tisztázott személyű párttársát tanúként magával hozva, annak jelenlétében követelte, hogy Wüst erősítse meg, hogy őt „a februári kari ülést követően formálisan megbízta azzal, hogy Valjavec habilitációs ügyében vizsgálatot indítson”. A dékán előbb felhívta a figyelmét arra, hogy nagyon különösnek találja a tanú jelenlétét (bár a feljegyzésben azt is őszintén hozzáteszi, a maga részéről ő is ugyanezt tenné), majd így folytatta: „...kijelentettem, hogy a kari ülés bezárása után én csupán bajtársias formában kértem arra, feltűnés nélkül járjon utána, milyen valóság tartalma van azoknak a politikai támadásoknak, amelyek Dr. Valjaveccal szemben felmerültek. Az újabb és újabb kérdésekre megállapítottam, hogy az én szememben lényeges különbség van e feltűnésmentes érdeklődésre irányuló bajtársi kérés és egy vizsgálat indítására vonatkozó formális megbízás között.” Kloeber azonban nem látott ebben semmi különbséget még akkor sem, amikor a dékán elmagyarázta neki, semmiféle formális megbízás nem történt, és semmiféle eljárás nem indult, „hisz máskülönben értesítenem

²⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Gaustudentenführer – Wüst. München, 1937. V. 18.

²⁷ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wüst – Kloeber. München, 1937. V. 20.

kellett volna Dr. Valjavecet mint vád alatt álló személyt.” Végző érvként Wüst azt is ki-játszotta, hogy hivatalos keretek közt neki mint a „*Persönlicher Stab des Reichsführers SS*” tagjának alkalma nyílt volna személyesen vagy akár telefonon kompetens személyeknél informálódnia. A datálatlan feljegyzés azzal zárul, hogy az indulatai fölötti uralmát teljesen elvesztett Kloeberrel való társalgást a dékán a maga részéről lezártak nyilvánította, mire a kolléga a megérkezéséhez hasonló udvariatlan módon, magából kikelve elviharzott.²⁸

A politikai aggályokkal kapcsolatos problémák áthidalásával párhuzamosan azért zajlott a habilitációval kapcsolatos hivatalos ügymenet is. 1937. február 24-én kelt levelével a dékán útjára bocsátotta a habilitációs eljárást. Tekintélyes a névsor, akiket a bíráló bizottság tagjaiként megbízott Valjavec munkájának értékelésével: köztük van hivatali előde, a Bajor Tudományos Akadémia elnökévé emelkedett; Prof. von Müller, továbbá Prof. Buchner,²⁹ Doz. Dr. Crämer,³⁰ Geh. Rat Otto,³¹ Prof. Gierach,³² Prof. Rohlfis,³³ Prof. Dölger³⁴ és Prof. R. Spindler.³⁵ A listán láthatóan szerepelt Dr. von Kloeber neve is, akit azonban a formanyomtatvány szétküldése előtt vagy után tintával lehúztak onnan.³⁶ Valjavec monumentális munkájának (*Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten*) áttanulmányozása jelentős időt vett igénybe, amit nyilván meghosszabbított a jelölt személyével kapcsolatos politikai játszma eredményének kivárása, így csupán másfél év elteltével sikerült a vissza-érkezett bírálatokat csatolni a karnál vezetett Valjavec-dossziéhoz (Müller: 1938. április 1.; Buchner: 1938. május 27.; Otto: 1938. június 5.; Gierach: 1938. július 7.; Rohlfis: 1938. jú-

²⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Zum Akt Valjavec.

²⁹ Max Buchner (1881–1941), történész. 1919-ben habilitált Münchenben. Ott is tanított ezt követően, majd 1927-től Würzburgban, s 1936 óta ismét Münchenben, ahol 1940-ben emeritált. 1924 óta a „*Historisch-politische Blätter*” folytatásaként megjelenő „*Gelbe Hefte*” kiadója. Történész-ként a „*Quellenfälschungen aus dem Gebiet der Geschichte*” (1926) révén vált ismertté.

³⁰ Ulrich Crämer (1907–1992), történész. Heidelbergben doktorált (1930), majd magántanár Jénában 1934-től, azután Münchenben 1936-tól, ahol 1940-től már professzor (1945-ig). A II. világháború után Wiesbadenben tanított közép- és kora újkori történelmet.

³¹ Walter Otto (1878–1941), történész. Történelmet, klasszika filológiát, keleti nyelveket tanult, 1907-ben habilitált Breslauban (ökortörténet). Ezután Greifswaldban tanított, majd 1914-től Marburgban, 1918-tól pedig Münchenben. A Bajor Tudományos Akadémia tagja.

³² Erich Gierach (1881–1943), germanista. 1908-tól Reichenbergben tanított, 1921-ben már o. Prof. (nyilvános rendes tanár) Prágában (régí német irodalom). 1931-ben hívták a müncheni egyetemre. Kutatási területe a közép-felnémet költészet.

³³ Gerhard Rohlfis (1892–1986), romanista. Berlinben habilitált 1922-ben. 1926-tól Tübingenben, 1938–1957 között Münchenben, 1958-tól újra Tübingenben tanított. Úttörő jelentőségű dialektológiai munkákat és nyelvatlazokat adott ki. Az „*Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*” (1931–1954) társkiadója. A Bajor Tudományos Akadémia és több olasz tudományos társaság tagja.

³⁴ Franz Dölger (1891–1968), bizantológus, könyvtáros. Klasszika-, illetve közép- és újjörög filológia szakon végzett Münchenben 1919-ben. Előbb a Bajor Állami Könyvtár, majd az Egyetemi Könyvtár munkatársa. 1926 óta az egyetemen közép- és újjörög filológia magántanára, 1931–1959 között o. Prof. Bizánc történetével kapcsolatos alapvető munkák szerzője, 1928–1963 között a „*Byzantinistische Zeitschrift*” kiadója.

³⁵ Robert Spindler (1893–1954), nyelvész, filológus. Münchenben és a párizsi Sorbonne-on tanult, 1923-ban doktorált, majd 1928-ban habilitált Münchenben. Ezután a müncheni egyetem magántanára, 1934-től az angol filológia rendkívüli, majd 1935-től rendes professzora, az Angol Szeminárium vezetője. A *Bayerischer Neuphilologenverband* tagja.

³⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, 1937. II. 27.

lius 16.; Dölger: 1938. július 31.; Crämer: 1938. augusztus 24.; Spindler: 1938. szeptember 16.).³⁷

A mértékadó véleményt természetesen Karl Alexander von Müller állásfoglalása jelentette, mely nem csupán a bíráló kollégák felé jelentett iránymutatást, de különös jelentőséggel bírt Valjavec számára is, minthogy lassan évtizedes munkakapcsolatban állt a professzorral, aki kezdetben tanára, majd munkahelyi főnöke s mindvégig jóakarató patrónusa volt. Müller – ellentétben Valjavecnek a doktori, majd habilitációs eljárásához csatolt ön-életrajzaival – kiemelésre méltónak tartotta a jelöltnek a neves magyarországi német vezető és államminiszter, a germanista Jakob Bleyer által nyert indíttatását. A mostanra méretes könyvvé összeállt kutatás előzményeként megemlítésre érdemesítette Valjavec doktori disszertációját,³⁸ s kimondottan tudományos igényű munkaként, lelkiismeretes, világos, megbízható kutatásként jellemezte, amely fáradságos témát tárgyal hiányos és elaprózott forrásanyagból kiindulva, ám mintaszerű alapossággal és figyelemreméltó önálló kritikai megítéléssel. A szép dicséret remek felvezetést nyújtott a kiterjedt és alapos anyaggyűjtést követően megalkotott *opus* kedvező megítéléséhez, tekintve, hogy a témában tucatnyi egyéb, alapos rész tanulmányt is megjelentetett már Valjavec. E kisebb munkák külföldi és német orgánumban (*Deutsch-Ungarische Heimatblätter*, *Neue Heimatblätter*, *Ungarische Jahrbücher–Berlin*, *Jahrbuch des Wiener Ungarischen Institutes*, *Mitteilungen der Deutschen Akademie*) láttak napvilágot és a „közeli délkelet”, különösen Magyarország német népiségével, illetve nemzetiségi kérdésével foglalkoznak, előtanulmányait képezve a habilitációra benyújtott összefoglalásnak.³⁹

A hatalmas „*Kultureinfluss*”-kötet Müller megítélése szerint „kétségtelenül figyelemre méltó tudományos teljesítmény.” A korábbi disszertációhoz képest sokkal nagyobb terület és rendkívül fáradságos munka az, amit a szerző magára vállalt az ezúttal már csaknem parttalanul gazdag forrásanyag feldolgozásával, mely vállalkozás a rendelkezésre álló szakirodalom hiánya, illetve elégtelen volta miatt leginkább egy terjedelmes mozaik megalkotásához volt hasonlatos. A kép, amely kirakásra várt, „a német kultúra befolyása a közeli délkelet népeire, különösen Magyarországra, emellett a régi Szerbiára és Romániára, évszázadokon át végigkövetve, nagyjából Szent István korától Ferenc József első évtizedeiig (1867).” Müller megítélése szerint Valjavecet e vállalkozás kivitelezésére a gazdag és biztos nyelvismeret tette képessé, hiszen ennek révén a térségre vonatkozó magyar, román és szláv forrásokat is be tudta építeni. Megnyerő önkritikával azt is hozzátette: „Az utóbbiak használatával kapcsolatban én persze nem tudok saját ítéletet alkotni, legfeljebb benyomást, mely szerint ezek alkalmazása teljesen egyenértékűnek tűnik a német forrásokkal, amelyek felhasználása másfelől módszertanilag biztos, gondos és szakszerű.”⁴⁰

Tartalmilag Müller logikusan felépítettnek látta a munkát. Négy, hozzávetőleg egyforma méretű fejezetet talált, úgymint középkor, reformáció és ellenreformáció, fejedelmi abszolútizmus és felvilágosodás, *Vormärz* és liberalizmus (rövid kitekintéssel). Az egyes fejezetek hasonlóképp épültek fel, élükön rendszerint néhány bevezető alfejezet állt az általános politikai, vallási és kulturális helyzetképpel. Ezt követték a tájegységenként tagolt

³⁷ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, 1937. II. 27.

³⁸ Valjavec, Fritz: *Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines süddeutschen Bürgers der Aufklärungszeit*. München–Budapest, 1936. (*Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten*; 11. – *Schriftenreihe der Neuen Heimatblätter*; III.)

³⁹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Müller. Bl. 2.

⁴⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Müller. Bl. 2.

események a német kultúrbefolyás vonatkozásában, amelyeket végül seregnyi tárgyi keresztmetszet zárt, például a német kultúrbefolyás megjelenései az írásbeliségben, a zenében, a nevelésügyben, a színházi életben stb. E tagolás, mely természetesen számtalan átfedéshez vezetett, Müller számára nem mindig tűnt meggyőzőnek, „olykor fiókok rendszeréhez hasonlít, amelybe az összegyűjtött eredmények szortírozva kerülnek, olykor az organikus fejlődés hatalmas folyamának terhére.” Ez azonban nem von le a szorgos gyűjtőmunka értékéből, sőt éppen hogy „könyvében a legértékesebb a gyakran hosszú évek aprómunkájával kinyert anyaggazdagság, úgyszólván az első nagyon körültekintő, megbízható állományfelvétel [...] Ám ő már személyiségénél fogva is nyilvánvalóan inkább kutató, mint előadó. Hangvétele némiképp száraz egy ilyen nagy történeti áttekintéshez, és stíluspalettája sem valami gazdag.”⁴¹ Hasonló nyelvi-stilisztikai hiányosságokra már doktori értekezése korreferense, A. O. Meyer professzor⁴² is utalt,⁴³ ám akkor ő is, ahogy ezúttal Müller is, az e készségekben mutatkozó hiányosságokat elenyésző problémának találta a mérleg ellenkező serpenyőjébe vethető kutatói lelkiismeretességhez és szakszerűséghez képest.

Valjavec habilitációs munkájának erényei közt Müller különös jelentőséget tulajdonított annak, hogy bár a jelölt „tulajdonképpeni célja az, hogy a német kultúrának a tárgyalt területekre gyakorolt, évszázadokon át folyamatosan erős befolyását felmutassa, nem tartózkodik más, emellett ható befolyások ábrázolásától sem, mint például a bizánci a magyar történelem kezdetén, az itáliai, mindenek előtt Romániában, illetve a messze ható francia befolyás a 19. század első felében.” E kedvező megítélést a korabeli magyar történettudomány nyilvánvalóan nem osztotta, hisz épp azt nehezítette Valjavec eredményeinek recepciója során, hogy az élet minden területén tetten érni kívánt német befolyás tárgyalása kapcsán végletekbe esik, minden kultúrjavat német közvetítés eredményeként láttat, s azt is német hatásnak tünteti fel, amihez valójában nem sok köze volt a németiségnek. Az arányok kapcsán persze nyilván nehezen lett volna közös nevezőre hozható a két világháború közötti német és magyar történetírás, s amit Müller előzékeny gesztusként, objektív kutatói nagyvonalúságként értelmezett, az az érintett államok s Magyarország szakemberei számára elégtelennek, sőt a kultúrnacionalizmus megnyilvánulásának tűnt.⁴⁴

Némiképp alátámasztani látszik a magyar tudományos élet aggályait, hogy rögtön az iménti gondolatai folytatásaképp Müller már nem a más népek kulturális befolyása iránt is érdeklődést mutató Valjavecet dicsérte, hanem azt látta elismerésre méltónak a munka koncepciójában és ábrázolásmódjában, hogy ezek az idegen kultúrhatások „egészében véve messze elmaradnak az uralkodó német kultúrbefolyás mögött”, és sokszor még az idegen befolyások is (a lovagi kultúra, az ellenreformáció, a felvilágosodás egyes jelenségei) Németországon át kerültek a térségbe. Müller szerint „ennek bizonyítása különösen jól sikerült Dr. Valjavecnak.” A munka alapján a német befolyás tetőpontjainak a magyarországi városszervezet kialakulása, a reformáció és a felvilágosodás tekinthető. Legfontosabb betörési kapui pedig Ausztria, Szilézia, Morva- és Csehország (különösen a 14. században,

⁴¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Müller. Bl. 2–3.

⁴² Arnold Oskar Meyer (1877–1944), történész, a Római Porosz Történeti Intézet tagja, egyetemi tanár Rostockban, Kielben, Göttingenben, Münchenben (itt lett hallgatója Valjavec) és Berlinben. Munkásságának súlypontjai az angol történelem a reformáció és ellenreformáció időszakában, valamint Bismarck és kora.

⁴³ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Meyer: 1934. VII. 2.

⁴⁴ Lásd mindehhez Szekfű Gyula Valjavechez írott levelét (Szekfű – Valjavec 1934. XI. 20., kiadva: Nehring: *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen* 13.), illetve a „*Kultureinfluss*”-kötetről Magyarországon megjelent recenziókat Csapodi Csabától (Századok, 76. [1942], 463–472.) és Kósa Jánostól (Egyetemes Philologiai Közlöny, 65. [1941], 214–229.).

a korai humanizmus idején), továbbá időnként a délnémet kereskedővárosok és Wittenberg voltak. Nagyon fontos Valjavec munkájában annak a jelentős közvetítő szerepnek az ábrázolása is, amit a németiség a 18–19. században a térségben élő népek saját nemzeti kultúrájának kialakításában betöltött, különösen a magyar írásbeliség és a magyar költészet vonatkozásában.⁴⁵ Bírálata zárásaként Müller kiemelte, hogy a jelölt tudományos érdeklődése egy – mindeddig kevésbé művelt – területre irányul, amelyen a már megszerzett jártassága a származására is visszavezethető motivációnak és mindenekelőtt széleskörű nyelvismeretének folytán további hasznos kutatások kiindulópontja lehet. Erre vonatkozólag azonnal meg is jelölt egy olyan projektet, mely Valjavec munkájához kapcsolódva egy még szélesebb perspektíva felrajzolását ígérte: a jelölt akkor már évek óta dolgozott ugyanis a délkelet-európai németiség 1780–1918 közötti összefoglaló történetén.⁴⁶ Végeredményben Valjavec addigi teljesítményét figyelembe véve „fenntartások nélkül” támogatta a habilitációs eljárás további szakaszára bocsátását.⁴⁷

Müller mint „*Hauptberichterstatter*” véleményével a bíráló bizottság tagjai kivétel nélkül egyetértettek. Több-kevesebb kritikát majd mindegyikük megfogalmazott, ami azonban egyiküknél se ment el odáig, hogy kétségbe vonták volna a nagyjából egybecsengő összbemomást: a munka „alapos és bátor tudományos teljesítmény, amely elsőként tár föl egy jelentős és a német kultúrtörténet szempontjából fontos területet”.⁴⁸ S ami igen fontos, a bírálatok (természetesen a kor ideológiai alapállását tükrözve, de döntően mégis) szakmai jellegű vélemények. A nyolc bíráló közül öten már a cím kapcsán (*Der deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten*) módosítást ajánlottak, részint a vizsgálattal lefedett területre, részint a szóhasználatra tekintettel. Az utóbbit szemügyre véve Gierach konkrét javaslattal is előállt. „A magyar térség fejlődése kapcsán »befolyás«-ról a keletrómai birodalom, az itáliaiak, a franciák stb. oldaláról beszélhetünk; amit azonban itt a németiségnek köszönhetnek, az messze több mint pusztán »befolyás«. A munka tárgya sokkal inkább »A német kultúrterjesztés a magyar térségben«.”⁴⁹ Ami a vizsgálatnak a címben jelölt földrajzi kereteit illeti, az szinte minden bírálónak szemet szúrt. Buchner meg is jegyezte, hogy a munka túlnyomóan csak Magyarországgal és Erdéllyel foglalkozik, nem tárgyalja a többi délkeleti államot. A szerbiai és romániai német befolyás úgyszólván mellékesen és hozzátételeként kerül szóba, távolról sem elégséges és kimerítő módon. A munkában tárgyaltak arányaihoz szerinte megfelelőbb lett volna a következő cím: A német kultúrbefolyás Magyarországon, tekintettel a többi délkeleti államra.⁵⁰ Hasonló értelemben nyilatkozott Dölger is, hozzátéve, hogy valóban szerencsésebb lett volna egy ilyen megfogalmazás: „hacsak nem más okok követelik meg a címben Magyarország megnevezésének kerülését”.⁵¹

Szintén a címben talált kivetnivalót Crämer, ám ő más problémát fedezett fel. „Azt hogy a »*Kultureinfluss*« vagy a »*Kulturleistung*« részesüljön-e előnyben, inkább nem firtatnám, azonban a »*naher Südosten*« kifejezés képlékeny és történetileg tarthatatlan. Alighanem a *Südost-Institut*nál folytatott tevékenysége indította e kifejezés használatára Valjavecet, sőt talán még kötelességének is érezhette ezt. Valójában azonban a munkában csaknem kizáró-

⁴⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Müller. Bl. 3.

⁴⁶ BArch K, R 73/15320, Nr. Val 1/01/1. A *Notgemeinschaft*nál megpályázott, 1935 januárja óta futó (s többször hosszabbított) tudományos ösztöndíjában meghatározott kutatási projektről van szó.

⁴⁷ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Müller. Bl. 4.

⁴⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Dölger. Bl. 11.

⁴⁹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Gierach. Bl. 7.

⁵⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Buchner. Bl. 4.

⁵¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Dölger. Bl. 11.

lag Magyarországról van szó, mégpedig az 1918-ig terjedő értelemben Nagy-Magyarországról vagy Régi-Magyarországról. Valjavec maga is megfogalmazza ezt a bevezetésben (II. oldal): »egy olyan terület, mely lényegében Szlovákiából, a mai Magyarországból, Erdélyből, a Bánátból, a Bácskából, Horvátországból és talán Szlovéniából képződik.« Szeretném azt gondolni, hogy ez a dolognak előnyére válik és a kép egységességét szolgálja [...]» Crämer azon véleményének is hangot adott, hogy talán jobb volna inkább elhagyni a német befolyást a régi Szerbia, Moldva és Havasalföld tekintetében vizsgáló apróbb (ám jól sikerült) fejezeteket, s azokat esetleg egy önálló vizsgálat keretében hasznosítani.⁵² Buchner viszont nem javasolta a szóban forgó fejezetek elhagyását, tekintve hogy „a nem magyar Délkelet figyelembevételéről való lemondás természetesen nem volna kívánatos, mivel összehasonlítva a németiség magyarországi kultúrbefolyásával, a szerző Szerbiával stb. kapcsolatos fejtegetései is rendkívül hasznosak és szükségesek; csupán annak látszatát kellene elkerülni, mintha ezen viszonyok tárgyalása hasonlóan erős figyelmet kapna, mint a magyaré.”⁵³ Ám Crämer maga sem erőltette felvetését, hisz gondolati kalandozását követően belátta: a szerb és román területekkel foglalkozó részek elhagyása ellen szól, hogy „igazából az itáliai és francia befolyásról szóló fejezetek [amelyekben a két balkáni állam erősebben érdekelt – O. L.] már csak azért is megtartandók, mert ezek alapján a német teljesítmény még nagyobbnak mutatkozik.”⁵⁴ A kontraszt érzetének felnagyítása tehát ügyes szerkesztői fogás lehet egy olyan munkában, mely különböző kultúrhatások térnyerését, azokat egymáshoz viszonyítva igyekszik látványosan megjeleníteni.

Hasonló gondolat Rohlf's fejében is megfordult, aki szintén úgy látta, mérlegelni kellene annak lehetőségét, vajon nem volna-e célszerű egyszerűen kivenni a munkából azokat a részeket, amelyek nem német (bizánci, francia, itáliai stb.) befolyásokat tárgyalnak. A bírálóat azonban nem valamiféle politikai megfontolással indokolta a felvetést, hanem egy szakmai hiányosságot fedett fel, s ezeket az elhagyhatónak ítélt tematikai egységeket inkább az általa hiányolt kérdéskör kidolgozásával pótolta volna. Nevezetesen: „ezáltal hely lenne nyerhető a német kölcsönszavak elterjedése alapján a magyarra és a románra gyakorolt német nyelvi befolyás kimutatására, amelyről a munka mostani formájában csupán egészen elenyésző utalás található.”⁵⁵ Valjavec nyelvészet iránti fogékonyságát egy másik bíráló is kétségbe vonta. A munka nyelvéleg nyújtott összképe – ahogy erre már Müller is utalt – Buchner szemében is bizonyos kétségeket ébresztett, s bár udvariasan csupán úgy fogalmazott: „néhánykor erősen javításra szorul”, azért a bírálóatban összegyűjtött néhány nyelvi pongyolaságot.⁵⁶ Kollégáihoz hasonlóan Buchner is rendkívül tájékozottnak mutatkozott Valjavec – mindenki által egyedinek és úttörőnek mondott – kutatási területe szakirodalmában és forrásanyagában. Így nemcsak újabb, feldolgozásra érdemes munkákat ajánlott figyelmébe (például Magyarország és Nürnberg kereskedelmi kapcsolatairól vagy Verancsics Faustus kapcsán), de némely kifejezetten bibliográfiai hiányosságára is utalt (például a Nibelung-ének és Magyarország kapcsolatára vonatkozó forrásanyag), és még a 15. század végi pozsonyi írnok, Eggenvelder nevének írásmódja terén is kijavította.⁵⁷ Hasonlóan

⁵² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Crämer. Bl. 13

⁵³ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Buchner. Bl. 4.

⁵⁴ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Crämer. Bl. 13.

⁵⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Rohlf's. Bl. 9.

⁵⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Buchner. Bl. 4. („Hof, Adel, Klerus waren ... tonangebender”; „eine italienische Novelle oder dessen Vorlage...”; „Eneas Tractat..., das ... gerichtet war.”)

⁵⁷ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Buchner. Bl. 5.

kompetens szakember képét mutatja Crämer, aki szintén további szakirodalmi utalással gazdagította Valjavecet, s – Rohlfshoz hasonlóan – maga is egy újabb, eddig nem kellő hangsúllyal tárgyalt témakört kibontó fejezet nyitását javasolta a dinasztikus házasságokról és kapcsolatokról. Szerinte túlzottan háttérbe szorult II. József reformjainak jelentősége is, pedig „ezek egy másik időpontban nagyobb jelentőségűek lehetnek volna, nevezetesen egy teljes germanizálás célját követve. Egyenest sorsszerű volt azonban, hogy idejét tekintve az ébredő nemzeti öntudattal találkozott össze, s ezáltal nemcsak megghiúsulásra ítéltetett, de hatása épp visszájára fordult.”⁵⁸

Rendkívül érdekes és tanulságos azonban, hogy az egyébként nagy tudású Crämer mennyire nem értette az egykori Monarchiából érkezett, Magyarországon iskolázott Valjavec gondolkodásmódját és rutinszerűen bevésődött szakszókincsét. Kiemelte például, hogy „a »Dunántúl« (*Transdanubien*) kifejezés félrevezető, mivel tisztázatlan marad, hogy Németországból vagy Magyarországról tekintendő. Ugyanez igaz az »Altreich«-ra, amelynél az ember nem tudja, vajon a régi Német Birodalomra, az egykori Dunai Monarchiára, avagy a Régi Magyarországra vonatkozik; 1938 tavasza óta ráadásul a kifejezés egy egészen új értelmet kapott.”⁵⁹ Másnak ez meg se fordult volna a fejében, csak egy született „bel-németnek”. Valjavec számára olyannyira egyértelmű volt a helyzet, hogy eszébe sem jutott szemantikai magyarázkodásba fogni. Mindez ismét csak Valjavec magyarországi iskoláztatásának, alapbeidegződéseinek nehezen levetkezhető hatását bizonyítja. Hasonlóképp talányos jelenség volt Crämer szemében, hogy „az e területen keletkezett iratok legtöbbszörében eléggé vaktában összevissza dobálóznak olyan fogalmakkal, mint »deutsch«, »österreichisch«, »habsburgisch«, »kaiserlich«, megfontolás nélkül váltja ki egyik a másikat, jóllehet a különbség valójában elég nagy; itt a gondos felülvizsgálat elengedhetetlenül szükséges.”⁶⁰ Az utóbbi megállapítás esetében sem szorul különösebb magyarázatra, mennyire megszokhatta Valjavec a korábbi évek kutatómunkája során e kifejezések szinonimaként való használatát.

Külön lapra tartozik az olyan típusú bírálói vélemény, amely Valjavec munkájából épp azt hiányolta, amit a magyarországi szakvélemények túlzottan is erőteljesnek éreztek benne, vagyis annak kidomborítását, hogy a németiség kultúraadó, kultúraközvetítő szerepe a térségi államai felé csaknem kizárólagos jelentőségű az európai szellemi áramlatok keleti, délkeleti irányú vándorlása során. Gierach már a címadásban is markánsabb szóhasználatot igényelt, s bírálata többi részében is hangot adott ez irányú hiányérzetének. „Az igazán kielégítően van ábrázolva, hogy István magyar állama német minták alapján lett berendezve, ami azonban az ország történetét illeti, arra vonatkozóan ez nincs kidolgozva.” Sokkal erőteljesebben kellett volna hangsúlyozni a kontrasztot a lovasnomád magyarokhoz képest, azt, hogy a kereszténység elterjesztése nagyrészt német szerzetesek és papok műve volt, s hogy a kolostoralapítások is Németországból kiindulva történtek, így érthető, hogy az olyan szellemi szükségleteket, mint a könyvek, Németországból elégítették ki. E kolostorok a kultúra szigeteiként működtek a még kultúra nélküli országban, s a földművelés, a művészet, a tudomány, valamint az írásbeliséget nélkülöző államban az írás elterjesztésében kiemelkedő szerepet vittek. Ezek nem egyszerűen „élénk kapcsolatokat” mutatnak, ez küldetés, ez kultúrmisszió.⁶¹ Hasonlóképp nem volt elég karakteres szerinte Valjavec ítélete a francia kulturális befolyás ábrázolásában. A jelölt azt írta munkája 12. oldalán: „A magyar

⁵⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationgesuch, Crämer. Bl. 12.

⁵⁹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationgesuch, Crämer. Bl. 12.

⁶⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationgesuch, Crämer. Bl. 13.

⁶¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationgesuch, Gierach. Bl. 7.

királyi udvarra gyakorolt francia kulturális befolyás következtében talált bebocsátást Magyarországra az udvari-lovagi kultúra.” Gierach felháborodottan konstatálja: „egy ilyen mondat, még ha ezt követően vissza is vonják, egyáltalán nem írható le. Az egész udvari-lovagi kultúra Magyarországon német alapokon született. [...] Igazán sok, nagyon sok részlet megmutatkozik, azonban a német kultúráradat összképe nincs megragadva.”⁶²

Dölger számára is úgy tűnt, hogy a munka kultúrpolitikailag fölöttébb fontos hatását jelentős mértékben csorbítja, hogy az egyes részleteket a jelenségek megvilágítása helyett „a szerző nagy óvatossággal sokszor csupán mint a német befolyás »szimptómáit« értékeli (lásd a fölöttébb gyakori »wohl«, »sicherlich«, »muss ... gewesen sein« kifejezéseket), ami a pozitív összbemomást a kritikus olvasóban inkább gyöngíti, mint erősíti, s az is mérlegeendő, vajon nem kellene-e a túlzottan is többértelmű részjelenségek elhagyásával inkább a biztosabb összhataásra törekedni.” E kihúzások azonban nem érinthetnének olyan területeket, amelyek hiánya miatt részrehajlás gyanújával támadhatóvá válna a munka. Ezért aztán elhatárolódott Rohlf's álláspontjától, miszerint „a lelkiismeretesen és gondosan megrajzolt nem német befolyások kivétele által nyerhetne a munka”, ugyanis épp az volna a cél, hogy ezen hatásokat sem elhallgatva kifogható legyen a szél a kritikusok vitorlájából, és ez „eleve fossza meg őket annak lehetőségétől, hogy a munkát az egyoldalúság vádjával illessék”.⁶³ A kedvező szakmai visszhang elérése érdekében azonban az sem hanyagolható el, hogy a németiség valóban hatalmas teljesítménye előtt az annak kijáró elismeréssel adózzon a munka. Márpedig ezen a téren Gierach további kifogásokat emelt. Nézete szerint a német kultúrbebefolyás egyes területeit szisztematikusan kellene ábrázolni: a költészetet, ahogy azt a birodalomból érkező németek magukkal hozták, s ahogy a magyar nyelvű irodalmat saját műveik alapján lángra lobbantották; a német művészetet, benne az építészetet (templomok, várak, városok), a szobrászatot, a festészetet, az iparművészetet s mindent, amit a németektől átvéve a magyarok és a szlávok lemásoltak; a tudományt, az írást, az okleveleket, a könyveket; s ugyanúgy szélesebb alapokon a földművelést, a házat, a háztartások felszereléseit, a viseletet, a kézműipart, a kereskedelmet, a közlekedést, a pénzügyet, a jogot, a társadalmi állapotokat városban és falun stb. S nem Szerbiával és Romániával, hanem Lengyelországgal és Csehországgal kell összehasonlítani a fejlődést. Végül Valjavec figyelmébe ajánlotta, hogy ezt a problémát „az idős Aeneas Silvius sokkal jobban megragadta, amikor azt mondta: »Magyarországon nincs semmi figyelemreméltó a német városokon kívül.«”⁶⁴ Gierach nem egyszer túllontúl sarkos summázata nyilvánvaló ideológiai elfogultságával magyarázható. Az ilyen elvárások ismeretében Valjavec „Kultureinfluss”-munkája valóban visszafogottnak nevezhető.

A bíráló bizottság mindezen kritikák mellett is elismeréssel adózott a gigászi munkateljesítmény előtt. Többen kiemelték, hogy a mű rendkívül figyelemreméltó eredményeket mutat fel úgy az általános, mint a német történelem vonatkozásában, valamint az egyes területeket illetően. Buchner különösen fontosnak tartotta annak bizonyítását, hogy a térségben felébredő humanista érdeklődés arra az ösztönzésre vezethető vissza, amely a német lélettérből (*Lebensraum*) érkezett ide, s hogy a magyar humanizmus közelebbi rokonságban áll a német, mint az itáliai humanizmussal.⁶⁵ Crämer szerint is seregnyi új felismerést közvetít a munka, s mint bevallotta, őrá két új eredmény gyakorolt igazán mély benyomást. Az egyik az, hogy Magyarországra a humanizmus nem Itáliából, hanem Csehország felől nyo-

⁶² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationssgesuch, Gierach. Bl. 8.

⁶³ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationssgesuch, Dölger. Bl. 10.

⁶⁴ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationssgesuch, Gierach. Bl. 8.

⁶⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationssgesuch, Buchner. Bl. 5.

mult be, mégpedig a német kancelláriákból; a másik pedig a Herdernek tulajdonított túlzott szerep elutasítása a magyar nemzeti öntudat és önálló kultúra felébresztése kapcsán. Ez utóbbi bizonyítása Crämer szemében különösen sikeresnek tűnt, s csatlakozott Valjavec álláspontjához, hogy Herder, jelentőségének túlbecsülése helyett, foglaljon csak helyet Francke, Gottsched, Adelung, Klopstock és Wieland oldalán.⁶⁶ Elismerte azonban, hogy volt olyan kollégája is, aki kételkedésének adott hangot, s nem érezte magát meggyőzve, sőt nem egyszer ellentmondásokat vélt felfedezni a munka vonatkozó részében.⁶⁷

Összességében tehát a nyolc bíráló egyöntetűen s egymástól még a meleg hangvétellű dicséret tónusaiban sem igen különbözve javasolta a munka és Valjavec továbbengedését a habilitációs eljárás további állomásaira. A hivatalos ügymenet részeként 1938. december 1-jére tűzték ki a kar tekintélyes professzorai jelenlétében megtartandó kollokviumot, amely során Valjavec szóban is számot adhat általános felkészültségéről és az előírányzott tudományos fokozat megszerzésére való alkalmasságáról. Az ügyiratokhoz csatoltak még két szakvéleményt, az egyiket Valjavec újonnan kinevezett *Südost-Institut*-beli főnöke, Fritz Machatschek készítette,⁶⁸ a másikban Karl Alexander von Müller a habilitációs eljárásra benyújtott munkával kapcsolatban megfogalmazott bíráló bizottsági véleményeket summaztta egy „összértékelés” keretében.⁶⁹

A kitűzött időpontban lebonyolított „*Wissenschaftliche Aussprache*” dokumentációja szintén megtalálható a müncheni egyetem archívumában. E szerint a meghallgatáson von Müller, Crämer, Buchner, Dölger, Rohlf, R. Spindler és Lehmann⁷⁰ professzorok vettek részt. Az iratok szerint Valjavecnak a következő kérdésekre kellett választ adnia: A német városfejlődés, összehasonlítva az itáliaival, franciával, angollal – Áttekintés a német „*Volksraum*” keleti irányú terjeszkedéséről – Az osztrák államfejlődés szakaszai – A német egységmozgalom viszonya az osztrák államhoz – A német egység története – A Birodalom viszonya Magyarországhoz a 11. században – A német állam kialakulása – Bizánci kultúrbe-folyás Magyarországon az 1000. év után – Kérdések a francia történelemből (Burgundia, Korzika) – A mai német államhatárokon belüli idegen ajkú kisebbségek. A kollokvium több mint egy órát vett igénybe, s a végén a következő „*Gesamturteil*” született: „A jelölt nagyon biztos általános áttekintéssel és precíz részismeretekkel rendelkezik. Válaszai megfontoltak és ügyesen megfogalmazottak. A kar igen elégedett a vitával.”⁷¹

A résztvevő kollégákat felkérték, hogy véleményeiket írásban is nyújtsák be, ezeket aztán csatolták a vita anyagához. A mérvadó Müller professzor állásfoglalása ismét rendkívül pozitív hangvétellű volt: „A széleskörű megbeszélés figyelemreméltóan biztos általános áttekintést és nagyon pontos részismereteket, igen világos történelmi ítéletet és lélekjelenlétet mutat. Az egyes területek kapcsán megfogalmazott válaszok örömdetesen határozottak és megfontoltak voltak, s ahol kényes kérdések adódtak, ott is ügyesnek és erőteljesnek

⁶⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Crämer. Bl. 12.

⁶⁷ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Dölger. Bl. 10–11.

⁶⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Gutachten von Fritz Machatschek. 1937. II. 19.

⁶⁹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Gesamtgutachten von Karl Alexander von Müller. 1938. XI. 26.

⁷⁰ Paul Lehmann (1884–1964), klasszika-filológus. Göttingeni, berlini, müncheni tanulmányok után 1911-ben habilitált Münchenben, ahol 1921–1953 között a középkori filológia o. Prof.-a. Kutatási területe a latin paleográfia, a könyvtártörténet és a középkori irodalomtörténet. 1907-től a „*Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz*” projekten dolgozott, 1929 óta jelentette meg saját sorozatát (*Mitteilungen aus Handschriften*). Ismert még „*Geschichte der Fuggerbibliotheken*” (2 Bde., 1956–1960) című művéről is. A Bajor Tudományos Akadémia tagja.

⁷¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), *Wissenschaftliche Aussprache* mit Dr. Fritz Valjavec.

mutakoztak. Ahol lehetőség adódott némiképp részletesebben megnyilatkozni és nagyobb összefüggéseket önállóan kifejtenie, ott gazdag ismeretek és jártasság birtokában oldotta meg a feladatot. Ez volt nézetem szerint az egyik legjobb és legörvendetesebb vita, amit az utóbbi időben láttunk.”⁷² Hozzá hasonlóan kollégái sem találtak semmi kifogásolnivalót Valjavec verbális meggyőző erejében. Crämer külön kiemelte, hogy Heinrich Ritter von Srbik „*Deutsche Einheit*” című, néhány évvel azelőtt megjelent könyve kapcsán feltett kérdéseit milyen körültekintően és kielégítően válaszolta meg a jelölt. Csatolt véleményében Crämer pontosan idézte a Srbik könyvével kapcsolatos kérdéseit is. A nyolc, szándékosan igen kényes felvetés közt például olyanok szerepeltek, mint „Nem arról van-e szó, hogy a könyv inkább a Habsburgok rehabilitálásának kísérlete, mint a német egység története?”, „Hová jutnánk, ha e szemléletmód alapján rebellisnek tekintenénk olyan személyiségeket, mint Luther vagy Nagy Frigyes?”, „Miben mutatkoznak a könyv hiányosságai és tárgyyszerű tévedései?” stb.⁷³ A Harmadik Birodalom történettudományában hódító „*kleindeutsch*” történelemszemlélet provokatív kihívására a gyökerei folytán nyilvánvalóan erőteljes „*gesamtdeutsch*” szemlélettel „fertőzött” Valjavecnek minden bizonnyal rendkívül taktikus megnyilatkozásra volt szüksége, hogy ne veszítse el a jelenlévők jóindulatát.⁷⁴

A 11. századi német–magyar kapcsolatokat firtató Buchner⁷⁵ és a francia történelemmel foglalkozó kérdések „gazdája”, Rohlf⁷⁶ is egyetértett abban, hogy a jelölt részéről helyes és kielégítő válaszok születtek. Az egyetem Közép- és újjörög Szemináriumát képviselő Dölger kérdései természetesen a bizánci kapcsolatokra vonatkoztak. Ő szintén kellemetlen helyzetbe hozta Valjavecet, amikor azt a kérdést szögezte neki, fenntartja-e azon állítását, melynek benyújtott munkájában hangot adott, hogy a bizánci befolyás Magyarországon Szent István uralkodásától, úgy az 1000. év tájától lényegében véve kikapcsoltnak tekinthető. Valjavec azonban talpraesett és folyékony válaszban korrigálta álláspontját, mondván „időközben megállapította, hogy a bizánci befolyás a továbbiakban is, még legalább két évszázadon át hatékony és időnként igazán erős is volt”. A példákat, melyeket erre nézvést hozott, fölöttébb találónak és megfelelő szakismeretről tanúskodónak ítélte Dölger. Arra a további kérdésre, nem tűnik-e a jelölt számára úgy, hogy a 12. században még egy utolsó tetőpontja volt a bizánci kultúrbefolyásnak, Valjavec azonnal kiemelte III. Béla király tevékenységét. Dölgerre a válaszadó kitűnő benyomást tett.⁷⁷ Kollégájához hasonlóan Lehmann is a jelölt önkritikája és a hiányosságain való felülemelkedés képessége ragadta meg. A vita során fölvetette ugyanis, hogy Valjavec a Németországból a délkelet felé irányuló középkori kolonizáció folyamatának ábrázolásakor szóba se hozta az egyház, a kolostorok (köztük a bajor és osztrák bencések, ciszterciek és Ágoston-rendiek) vitathatatlan gazdasági és szellemi hozzájárulását. Valjavec a felvetésre rövid, ám pontos ábrázolásban „pó-

⁷² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec. Müller. 1938. XII. 1.

⁷³ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec. Crämer. D.n.

⁷⁴ A kisémet, nagynémet, össznémet történelemszemlélet kapcsán lásd: Tokody Gyula: *Az első világháború utáni forradalmi változások hatása a nagynémet történetírásra*. Századok, 103. (1969) 5–6. sz. 990–1020.

⁷⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec. Buchner. 1938. XII. 5.

⁷⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec. Rohlf. 1938. XII. 12.

⁷⁷ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec. Dölger. 1938. XII. 17.

tolta mulasztását”.⁷⁸ Végül az egyetem Angol Filológiai Szemináriumát képviselő Robert Spindler is úgy látta, hogy a délkelet-európai államok jelenlegi határai között élő nem németajkú kisebbségek ismerete kapcsán sincs semmi kifogásolnivaló Valjavec ismereteiben.⁷⁹

Ezután már csupán a kötelező adminisztratív eljáráshoz elengedhetetlen dokumentumok benyújtása és kiértékelése vett igénybe némi időt. Az 1939. március 13-án kelt s a Dékáni Hivatalhoz intézett leveléhez Valjavec csatolta a szükséges dokumentációt: születési és keresztelési anyakönyvi kivonatát Bécsből, szülei házassági kivonatát Mödlingből s a részletes (politikai kapcsolatrendszerét és fölmenőit egész a négy nagyszülőig feltérképező) kérdőívet.⁸⁰ Makulátlan származásának igazolását követően a politikailag releváns információk begyűjtését az egyetem lezártnak tekintette, így a kar dékánja, Wüst 1939. augusztus 9-én levélben értesítette a birodalmi oktatási minisztert, hogy a müncheni egyetem Bölcsészettudományi Kara 1938. december 1-jén kelt oklevelével a Dr. habil. fokozat használatára jogosította Fritz Valjavecet.⁸¹

⁷⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec. Lehmann. 1938. XII. 5.

⁷⁹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec. Spindler. 1938. XII. 12.

⁸⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Valjavec – Dekanat. München, 1939. III. 13.

⁸¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wüst – REM. München, 1939. VIII. 9. A habilitációs eljárás hivatalos lezárását követően a müncheni egyetem könyvtárának disszertációkkal foglalkozó munkacsoportja még levélben értesítette a dékánt, hogy Valjavec habilitációs munkájának kötelespéldányait a miniszteri rendelkezés értelmében meghatározott négy könyvtár számára (*Staatsbibliothek Berlin, Universitätsbibliothek Berlin, Staatsbibliothek München, Deutsche Bücherei Leipzig*) hivatalból megküldték. [UAM, O-VII-349 (Valjavec), Nigl – Wüst. München, 1940. X. 10.]

LÁSZLÓ OROSZ

*Academy and Politics.**The Background of a Habilitation Process (Germany, 1938)*

For the past one and a half decades, in line with the process of a critical introspection of history and historiography in Germany, more and more attention has been paid to the study and assessment of those institutions and researchers, which and who were instrumental in the development of South-East European studies in the country. At the conferences dedicated to the discovery and the reevaluation of the discipline's past, the life and works of Fritz Valjavec, the emblematic figure of German *Südostforschung*, are often discussed. Having roots in the Banat region, Fritz Valjavec (1909–1960), the historian studying the cultural relationship of Germans with South-East Europe, the emblematic member of the *Südost-Institut* in Munich and the founder of the institution's periodical, the *Südost-Forschungen*, maintained lively connections with scholars in Hungary in the interwar period. These connections as well as their influence on Hungarian historiography in the interwar period were rediscovered in the literature (after the intensive discourses of the 1930s and 40s) in the past decade. Through the analysis of Valjavec's habilitation process, the paper reveals those expectations a historian pursuing a career in the National Socialist atmosphere of German academic life had to meet. It covers the process in detail, starting with the screening of the candidate then describing the narrow-minded attacks against him and the intricate efforts to undermine the process as well as the measures taken by the National Socialist academic groups supporting Valjavec. The contradiction that surfaced during the examination of the vast opus submitted as the habilitation thesis (*Der deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns*) is especially worthy of attention: while in his home country many criticized the work for the lack of political consciousness and power in its wording, in Hungary, it was seen as a "manifestation of cultural nationalism" and a scholarly justification for Germany's aspirations for territorial expansion.